

*RÓMAI KÖLTŐK A 18-19.
SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
IRODALOMBAN*

VERGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS

Szerkesztette
Balogh Piroska – Lengyel Réka

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet

Budapest, 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

© MTA BTK, 2017

© A szerzők, 2017

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát.

ISBN 978-615-5478-40-6

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Irodalomtudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (MTA BTK)

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Tördelés: Hudecz Andrea

Borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

HARMONIA PRAESTABILITA

BERZSENYI ÉS HORATIUS*

VADERNA GÁBOR

Berzsenyi Dániel a „magyar Horatius”. Ez az állítás közhely, már-már banalitás a magyar irodalom történetében. Sohasem volt valamiféle felfedezésre váró titok, maga Berzsenyi írta ezeket a sorokat Kazinczy Ferencnek 1808. december 13-án (nem sokkal az után, hogy felvették egymással a kapcsolatot):

Nékem iskolai tudományom nints, mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttal és Geznerrel[!] társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. A második, s tán helyesebb oka ennek az én szüntelen izgó, és kalóz elmém, melyet én csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában, egészen el merítem, és mint egy bele fojtom, de ezt kitsinnél tellyességgel nem tehetem, míg az Óda’ reptevel hejjáz, adig[!] hívem, de ha azt egyszer irni kell kezemtől hirtelen elpártol.¹

---

* A tanulmány az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” c. MTA Lendület pályázat keretében készült, a szerzőt az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj segítette.

¹ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1808. december 13. = BERZSENYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., Editio Princeps, 2014 (Berzsenyi Dániel összes munkái), 10. lev., 17–19, itt: 18. (A továbbiakban *BDLev.*)

De nem is kell feltétlenül a baráti nyilvánosság zárt kulisszái mögé tekintenünk. Bármely olvasó csapta fel Berzsenyinek 1813-ban megjelent kötetét,² rögtön láthatta a horatiusi hatást. Olyan verscímek jelentek meg előtte, mint a *Horátz* vagy a *Horátiuszhoz*,³ s bármelyik költeménybe olvasott is bele, azon nyomban Horatius-idézetekbe ütközhetett. S mi sem volt természetesebb ekkoriban: magyar Horácok seregestül húztak el a magyar irodalom egén. Horatius a magyarországi iskolai oktatás egyik, ha nem a leggyakrabban citált költője, Horatius-idézetek tömegével tűnnek fel aprónyomatványokon mottóként, azaz olyan paratextusként, amely Horatius poétikáját javallja az adott szöveg megértéséhez, s Horatius költészete nemcsak poétikája miatt érdekes, hanem ez a 18–19. század fordulójának leggyakrabban idézett etikai közhelytára, melynek értelmezői ismerték ugyan Horatius epikureus javaslatait (vonzódását az élet apró örömeihez), ám jóval fontosabbnak tartották az arany középszerre vezető sztoikus önmérséklet elvét.⁴ Kazinczy és Berzsenyi levelezésében negyvenkétszer találunk Horatiustól vett szó szerinti idézetet. Ez igen tekintélyes szám, s a figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy mintha illenék is levelenként legalább egy-két fordulatot elhelyezni. A mából visszatekintve már felmérni is nehéz, hogy amikor például Berzsenyi – a *Mondolat* szerzőit bíráló – 1814. június 18-án írott levelében megjegyzi, hogy „nem tudtam azt hogy az embereknek gonoszága nem egyéb mint

² BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadá HELMECZI Mihály, Pesten, Trattnernál, 1813.

³ A továbbiakban a versek címeit és szövegét – ha külön nem jelzem az eltérést – az 1816-os, második kiadás alapján idézem, mivel ez az utolsó, a költő által autorizált kiadás: BERZSENYI Dániel' *Versei*, kiadta egy kalauz Értekezéssel megtoldva barátja HELMECZI Mihály, Második, meg bővített kiadás, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1816. (A továbbiakban: BERZSENYI, 1816.) A szövegkiadások történetének összefoglalása: VADERNA Gábor, *Berzsenyi Dániel verseinek kiadástörténete: Egy új kritikai kiadás dilemmái*, Somogy, 2008/2, 56–66; Uő, *Szövegidentitás, variáns, vázlat: Berzsenyi Dániel verseinek társadalmi áramlása*, IRIs, megjelenés alatt.

⁴ A magyarországi Horatius-hatáshoz lásd BORZSÁK István, *Horatius Magyarországon* = Uő, *Dragma*. [III]: *Válogott tanulmányok*, Bp., Telosz, 1997, 128–141, itt: 134–137. Lásd még TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Magyar Horatius = Magyar Horatius*, bev. KERÉNYI Károly, összeáll. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Bp., Officina, 1940² (Kétnyelvű klasszikusok), 177–197. Berzsenyire: 192–194. JIRKA [GYÖRKÖSY] Alajos, *Horatius és a magyar szellemi élet*, Klny. a budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet gyakorló-középfiskolájának 1934/35. évi értesítőjéből, Bp., Sárkány-nyomda 1935. Berzsenyire: 13. FEJÉR Adorján, *Horatius a magyar irodalomban*, ItK, 1935, 3, 257–272; 1935, 4, 354–367. Berzsenyire: 357–362.

gyarlás, bolondság”,⁵ akkor itt voltaképpen Horatius II. 3. szatírájának soraira utal-e: „Ergo ubi prava / stultitia, hic summa est insania; qui sceleratus / et furiosus erit”.⁶ S ha így van (ami könnyen előfordulhat), akkor miként kell érteni, hogy Berzsenyi ezt „nem tudta”: vajon imitálni akarja a Horatius-szöveg görög bölcsének értetlenkedését („Ne dixeris.”)? Vajon Kazinczy felismerte azonnal a sort (annak eredeti versbéli kontextusával együtt)? S ha igen (ami valószínű), akkor vajon azt ugyanúgy értelmezte-e, mint barátja? Bár Horatius életműve ekkoriban a *loci communis* talán legfontosabb aranybányája, s talán még az is világosan körvonalazható, hogy Horatius életbölcse-sége nagy vonalakban milyen etikai elvek követésére sarkallt, az már inkább kérdéses, hogy mit kezdünk a római költő poétikai gyakorlatának kérdésével, s vajon tényleg olyannyira magától értetődők-e a tőle vett egyes helyek értelmezései, miként azt az utalásokra vadászó irodalomtörténet-írás tétélezte.

Miután Berzsenyi kötetének javított és kiegészített változata 1816-ban megjelent, mint ismeretes, Kölcsey Ferenc, Kazinczy fiatal és tehetséges híve írt róla vehemens kritikát a *Tudományos Gyűjtemény*-ben. A Horatius-hatásra ő ekképpen utalt: „Azon művek, mellyek szerint Berzsenyinek poetai caractere rajzoltatott a’ Matthisson’ és Horátz’ egyesült studiumának szerencsés resultatumai.”⁷ E szavak első pillantásra talán dicséretnek is tűnhetnének („szerencsés resultatumok”), ám Berzsenyi kiérezte a sorok mögé rejtett finom támadást. Hirtelen felindulásból írott első kritikájában, melynek közlésétől a *Tudományos Gyűjtemény* eltekintett,⁸ Berzsenyi arra az ellentmondásra

⁵ Berzsenyi Dániel Kazinczy Ferencnek, Mikla, 1814. június 18. = *BDLev*, 162. lev., 352-354, itt: 353.

⁶ *Szatírák*, II, 3, 220–221. Magyarul: „Ha galád is a téboly, / akkor a legdühösebb. Aki vétkes, az esztelen is lesz”. Kárpáthy Csilla fordítása. Quintus HORATIUS FLACCUS *Ős-szes versei*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI GÁBOR, előszó BORZSÁK István, utószó DEVECSERI GÁBOR, Bp., Corvina, 1961, 449. (A továbbiakban: HORATIUS, 1961.)

⁷ KÖLCSEY Ferenc, [*Berzsenyi Dániel versei*] = K. F., *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc minden munkái), 53–61, itt: 57. (A továbbiakban: KFMM, Krit I.) Az eredeti megjelenés: KÖLTSEY Ferentz, *Berzsenyi Dániel’ Versei, Tudományos Gyűjtemény*, 1817, VII, 96–105, itt: 99.

⁸ A Kölcsey-kritika nyomán támadt vitáról – s ebben Berzsenyi reakcióiról – lásd Gyapay László jegyzeteit: KFMM, Krit I, 401–416. Berzsenyi hozzászólásainak kritikai kiadása: BERSENYI Dániel, *Antirecensio Kölcsey’ Recenziójára* = BERZSENYI Dániel *Próza-i munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Bp., EditioPrinceps, 2011 (Berzsenyi Dániel összes

hívja fel a figyelmet, hogy Kölcsey egyfelől dicsérte Horatiuson túlnövő eredetiségét, majd egyszerű követőként jellemezte őt:

E' szerint tehát ezen characteristicában a' Rec. a' leg főbb lyricusi tulajdonságokat tékozolva reám ruházzván, vigyázzuk meg mint és miért fogja majd azokat rólam letépni; vigyázzuk meg, ha valjon nem azért adta-e csak reám ezen nagy ditséreteket, hogy az által hasonló nagy motskolódásait hitelesekké tehesse 's megszentelhesse? – Mert ezen recensensi tsintalan politicája, már alkalmasint ki tetszik az első vádbul is, melly szerint mind ezen nagy magasztalásokat rólam egyszerre lerántja, midőn azt mondja, hogy az characterizáló műveim Horatz' és Matthisson egyesült studiumainak szerentsés resultatumai. (nem resultatumaik!)

Ezen állítása világosan ellenkezik az előttünk lévő characteristicával, melly azt mondja, hogy én a' leg characterizálóbb tulajdonságokkal föl multam Horázt; hogy tanulhattam tehát ő tőle azt a' mi abban nints 's a' miben én mind ötet mind Matthissont fölmultam? Mikor azt mondja a' Rec. hogy én magamat Példányimtul a' leg főbb lyricusi tökéletekkel meg különböztettem, akkor azt mondja, hogy originalis vagyok, mikor pedig műveimet studium resultatumainak nevezi, akkor minden originalitást megtagad tőlem 's tsupa követőnek mond.⁹

Számunkra most kevésbé fontos az, hogy a Berzsenyitől észlelt el-
lentmondás valóban ott rejlik-e a Kölcsey-kritikában vagy sem (szerintünk nem), sokkal lényegesebb ennél, hogy Berzsenyi ennek kapcsán röviden utalhat arra, miként is képzei ő maga az imitáció kérdését:

Tanultam tehát én is – Horáztul valamint Horázt Pindártul, ez pedig másoktul. De mivel a' Rec. állítása szerint, magamat a' leg characterizálóbb tulajdonságokkal meg különböztettem, az az Poesisomra saját béllyegemet sütöttem, nem így kellett volna ezt a' tanulást kifejezni; mert akki így félig igazat, félig hamisat mondogat, az vagy nem lát, vagy látni nem akar 's ez mindenik nagy hiba!¹⁰

munkái), 29–60; [BERZSENYI Dániel,] *[II. Antirecensio]* = *Uo.*, 88–114; BER'SENYI Dániel, *Észrevételek Kölcsey Recenziójára* = *Uo.*, 134–165. Berzsenyi válaszána későbbi kidolgozásaihoz lásd FÖRIZS Gergely, „Álpeseken Álpesek emelkednek”: *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Bp., Universitas, 2009 (Klasszikusok), 171–193. Kölcsey kritikus pályájához lásd GYAFAY László, „A' tisztább ízlésnek regulájival”: *Kölcsey kritikus pályakezdése*, Bp., Universitas, 2001 (Klasszikusok).

⁹ BERSENYI, *Antirecensio...*, i. m., 36–37.

¹⁰ *Uo.*, 37.

Itt pedig ne is törődjünk vele, hogy Berzsenyi mily finom gonoszsággal utal Kölcsey szembetegségére az idézet végén, inkább figyeljünk a két jól elkülöníthető évrre. Egyrészt a tanultság hangsúlyozása azért sem lényeges, mert mi sem természetesebb, mint hogy egy költő tanul valamit elődeitől. Nincs *poeta natus* (vagy legalábbis abban az értelemben nincs, hogy a magában hordozott *ingeniumot* pusztán önmagából kifejthetné), a latin költészet a görög elődök követésére épült,¹¹ miként a modern kor költői a latinokkal tartják a lépést. Másrészt ha valaki egy előd szolgálai követője csupán, semmiképpen sem lehet költőnek nevezni. Éppen ellenkezőleg: Kölcsey érve Berzsenyi beállításában azért is hamis, mivel nem létezik totális imitáció, a művész nem tudja *csak* lemásolni az eredetit, hanem azt – szorosabban vagy lazábban követvén példaképét – folyamatosan újraalkotja, minek következtében a másolat sohasem lesz identikus sem az eredetijével, sem pedig egyéb művészeti alkotásokkal.

Nem hinném, hogy Kölcsey vitatta volna Berzsenyi ezen beállítását, s valószínűleg ő maga sem úgy értette a dolgot, amiként azt Berzsenyi rekapitulálta. Nem lehet véletlen, hogy mikor Berzsenyi újraírja ellenkritikáját, annak szövegéből ezt a szílat kiszedi, s nem firtatja tovább eredetiség és imitáció vélelmezett szembeállítását. Berzsenyi, azt hiszem, mégis ráérezett valamire. Mégis, mint cseppben a tenger, ebben a rövid diszkusszióban már ott rejtett Berzsenyi utóéletének egyik nagy dilemmája. Erdélyi Jánosnak a Berzsenyi Döbrenteitől kiadott, posztumusz kötetéről írott bírálatából idézzük:

Az a kép, melyet előbb említünk, a köz meggyőződés ecsete által rajzoltatott, s igen tiszteletre méltó, de a vonások rajta idegenek. Mert nem hisszük, hogy lehetne valósággal két egyforma egyén, kinek egész gondolatvilága úgy megegyezzen, mint a Berzsenyi gondolatvilága egy római költőével, kin sem túl nem ment, sem innen nem maradt, hanem énekelte a mulandóságot és megelégedést, az idővel okosan élest és a bölcseséget, mint az, noha nem kisebb erővel, de mégis utánozva.¹²

¹¹ Lásd például a *Horátiuszhoz* című költemény első sorait: „Roma’ fölséges szavu Pindarussa / Flaccus! eldült már az Olimpig ötlő / Róma, ’s a’ roppant Capitoliumnak / Szent tüze el hunyt.” BERZSENYI, 1816, 67.

¹² ERDÉLYI János, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 14), 129–149, itt: 130. A szöveg eredeti megjelenése: [ERDÉLYI János,] *Lírai költészet*.

Amit Berzsenyi Kölcsey támadásaként vélelmezett, szűk harminc év múltával lesz valóban váddá. Ki az a költő az álarc mögött? Ha kivonjuk Berzsenyiből Horatiust, mi marad utána? Egyáltalán, van értelme úgy olvasni egy 19. századi költőt, mintha egy antik eredeti reinkarnációja volna? Az elmúlt kétszáz évben Berzsenyi befogadásában az imitáció szilárd tényként állt előttünk. Olykor kritizálták miatta, miként azt például Erdélyi esetében láthattuk.¹³ Persze a kritikusok is érezték Berzsenyi költészetének erejét, de nem hallották ki az igazi magyar hangot e költészetből („a vonások rajta idegenek”). Mások azért megtalálták az igazi Berzsenyit az álarc mögött. Például Kerényi Károly, aki azt mutatta be remek Berzsenyi-esszéjében, hogy miként rajzolódik ki egy eredeti gondolkodó alakja a versekből, s amellet érvelt, hogy Horatius és Berzsenyi egyaránt egy olyan ősi mitológiakincsset forgatott, mely az emberi létezés hasonló feltételeiből adódóan volt jelen – bár különböző időben és térben – mindkettejük számára.¹⁴ Persze csak igen kevesen vállalkoztak arra, hogy Kerényi nyomdokain haladjanak. A Berzsenyivel foglalkozók többnyire szöveghelyek utáni vadászatban lelték kedvüket Kalencsik (utóbb: Cselőtei) Lajos alapvető gyűjteménye mellett Schopf Kálmán kéziratban maradt gyűjtését vagy éppenséggel az összes addigi adatot és sejtést válogatás és bárminemű reflexió nélkül egymás mellé soroló, Merényi Oszkár által elkészített kritikai kiadásig.¹⁵

Berzsenyi Dániel összes művei, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. január 10., 2. sz., 17–21.; 1847. január 17., 3. sz., 38–44.; [E. J.,] *Szépmitán. 2. Berzsenyi Dániel Összes Művei*, Uo., 1847. február 7., 6. sz., 86–92.; 1847. február 14., 7. sz., 106–111. (A továbbiakban a modern kiadást idézem.)

¹³ Ezen elégedetlenség illusztrálására idézhetjük Erdélyi cikkének finoman ironikus felütését: „Az a kép, melyet Berzsenyiről leirt magának a magyar olvasó közönség, hasonlít egy görög athlétához. Gyermeke, mint volt, a mult századnak, úgy áll ő társai közepett, mint a müncheni új faragványok közt egy oda tévedt görög mű, mely nem ott készült s egy letűnt világnak emlékeztet nagyságára.” ERDÉLYI, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, i. m., 129.

¹⁴ Lásd KERÉNYI Károly, *Az ismeretlen Berzsenyi*, Bp.–Debrecen–Pécs, Debreceni Ady-társaság, é. n. [1940] (Magyar éjszakák, 11).

¹⁵ KALENCSIK Lajos, *Berzsenyi és Horacius metaforáiról*, Bp., Merkur Könyv- és Könyvnyomdai Műintézet, 1897. (Második kiadása: Dr. CSELŐTEI Lajos, *Berzsenyi és Horacius metaforáiról, Második kiadás*, Bp., Stephanum Nyomda R. t., 1920.); SCHOPF Kálmán, *Horatius hatása Berzsenyire*, (Értekezés), *Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára*, Anal. 5283; és a kritikai kiadás jegyzetanyagában: BERZSENYI Dániel *Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979 (Berzsenyi Dániel összes művei, I). (A

A következőkben egy olyan költeménnyel szeretnék foglalkozni, melynek imitatív voltához kétség sem férhet. A *Horátz* című versnek már címe is jelzi a kapcsolatot, szövege pedig olyan szöveghelyeket idéz fel, melyek Horatius ismertebb verseinek ismert soraira utalnak. Íme, a költemény szövege az 1816-os, második kiadás alapján:

Horátz

Zúg immár Boreász a' Kemenes fölött.
Zordon fergetegek rejtik el a' napot.
Nézd a' Ság' tetejét hófuvatok fedik,
'S minden bús teelésre dőlt.

Halljad, Flaccusz' arany lantja mit énekel:
Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort,
Villogjon fejedén balzamos kenet
Mellyet Bengala' napja főz.

Használd a' napokat, 's a' mi jelen vagyok
Forró szívvel öleld, 's a' szerelem' szelíd
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod'
Boldog csillaga tündököl.

Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.
Légy víg, légy te okos, míg lehet élj 's örülj.
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül,
Mint a' nyíl 's zuhogó patak.¹⁶

A vers keletkezéséről – a legtöbb Berzsenyi-vershez hasonlóan – vajmi keveset lehet tudni. 1808-ban már része annak a gyűjteménynek,

továbbiakban: BDÖM I.) Lásd még CSENGERI János, *Berzsenyi és Horatius: Aesthetikai tanulmány*, Középiskolai Szemle, 1882, 10, 585–597; 721–736; CSIPAK Lajos, *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire*, Kolozsvár, Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, 1912 (Értekezések a kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából, 4), 103–143; CSÁSZÁR Elemér, *Berzsenyi Dániel*, Budapesti Szemle, 241.702 (1936), 129–144; JÁNOVSZKY Antal, *Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói*, h. n.: [Bp.], a szerző kiadása, é. n. [1938], 47–51.

¹⁶ BERZSENYI, 1816: 16. (Kritikai kiadása: BDÖM I: 26.)

melyet a szerző Kis János közvetítésével eljuttat Kazinczyhoz.¹⁷ Utána 1813-ig, az első kiadásig nem sok minden történik a szöveggel. Mindössze két apróság változik meg. Berzsenyi egyrészt lecseréli az 1. versszak 1. sorát („Zúg már a’ Boreas a’ Kemenes fölött”). E cserének lehetnek dinamikai okai – Csetri Lajos úgy sejtí, hogy ilyenformán a költemény mozgalmassabb lett –,¹⁸ de talán inkább ritmikai megfontolás állt a háttérben, s Berzsenyi a párhuzamos névelős szókapcsolatokat iktatta ki („a’ Boreas a’ Kemenes”). A másik csere Kazinczy egyetlen, a versre vonatkozó megjegyzésének lehetett a következménye: „Síría napja. Ha ez nem a’ Sirius csillaga akart e lenni? Ha az: kérlek, öszve ne tévesszük ezt a’ Siriával, melly tartomány’ neve.”¹⁹ Itt a második versszak utolsó két soráról van szó: „Villogjon fejedén bal’samomos kenet / Mellyet Síría napja főz.” Kazinczy tehát alaposan félreértette a költeményt, amennyiben úgy olvasta ezt, hogy ez a balsamos kenet egy csillag, konkrétan a *Canis maioris* csillagkép különösen fényes csillaga melegénél főtt – ami persze lehetetlen, tehát rossz a kép. (Valószínű, hogy az olyannyira alapos Kazinczy ezt egyszerűen elnézte, s azért nem értette – vagy egy olyan mitológiai utalást sejtett mögötte, melyet mi sem ismerünk.) Mindenesetre Berzsenyi megoldotta a kérdést annyival, hogy bő hatezer kilométerrel odébb helyezte, s Síría tartományát Bengálára cserélte ki – elvégre ott is elég meleg van.²⁰

A költemény nyilvánvaló horatiusi vonatkozásai mintegy kiprovokálták, hogy a recepcióban e vers körül forogjon a Horatius-hatás megítélésének disputája. Már Erdélyi János is e költeménnyel illusztrálta emlegetett kritikáját: „A *Horác* című vers egészen az, mit Horác Thaliarchushoz irt (Lib. I. Oda IX.), az alapeszme is ugyanaz: »Hieme

¹⁷ A vers helye a kéziratban: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, M. Irod. Lev. 4r 44. sz., 120v.

¹⁸ „[K]étségtelenül dinamikusabb, energiásabb az első változat konstatálóbbságával szemben”. CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 188.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1808. december 23. = *BDLev*, 12. lev., 20–29, itt: 26.

²⁰ Megjegyzendő, hogy Berzsenyi nem az orientalizmus Staud Géza által elemzett „romantikus” irányához csatlakozik ezzel, amennyiben döntése mindkét esetben (Síría, Bengala) mentes a kelet nemzeti értelmezésétől. STAUD Géza, *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Bp., Terebess, 1999², 20–39. A kelet „orientalizálásának” történetéhez lásd Edward W. SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek, Bp., Európa, 2000, 91–129.

indulgendum voluptati.«²¹ Csengeri János jegyzi meg a vers kapcsán és ezzel szemben, hogy „[k]öltőnk itt nem is akart eredeti lenni, csak kedvelt Horatiusa önző bölcsességét eleveníti föl.”²² Horváth János is – bár nem említi Erdélyit – nyilvánvalóan vele vitatkozva írt a költeményről Berzsenyi-könyvében, ahol oldalnyi jegyzetet szánt a Horatius-hatás ügyének (csak egy részletét idézem):

Naívság volna azt képzelni, hogy efféle elemekből Berzsenyi csak „összeszerakja” a maga versét. Horatius minden jobb ismerője tudja, hogy egy hangulat vagy gondolat mennyi rokon Horatiusi helyet rezzent fel emlékezetében. Berzsenyi benne élt egész lelkével Horatius költői világában, s ihlete mint mágnes vonzotta magához abból a nekivalót. – Ily költeménynek különös varázsa van éppen arra, aki ismeri Horatiusi elemeit. Mindaz a költészeti glória, mely Horatius verseit övezi tudatunkban, átragyog a tőle ihletett költő versére is. Érti azt ő maga is, mikor saját líraiságát ily századoktól megdicsőített, s tőle is csudált kész költészettel ölelkezteti.²³

Horváth tehát egy neoplatonikus esztétika jegyében fogja fel a hatás kérdését: fizikai hasonlatai-metaforái („mágnesként vonz”, „átragyog”) révén az érintkezés általi magasabb értékszférába emelkedésként érti az esetet, s ilyenformán Berzsenyi Horatius őrzője és egyúttal meghaladója-továbbfejlesztője is. Ehhez képest lesz érdekes, hogy voltaképpen Horváth sem elemzi részletesen a verset (egy rövid lelkendező kommentár után – „Ritka szép vers!”²⁴ – csak a zárlatról mond valamit, amire később még visszatérünk), s a Horatius-epigon-ság elleni védekezés apró betűs jegyzete ilyenformán terjedelmesebb, mint maga a szövegelemzés. Horváth megközelítése ilyenformán az imitáció mikéntjét állítja középpontba, s ez nem is véletlen, hiszen a költeményről *A Horatiusi életbölcsséget valló költemények* című fejezetben ír.²⁵

²¹ ERDÉLYI, *Berzsenyi Dániel összes művei* = Uő, *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, i. m. 134. Erdélyi itt az I. 9. carmen reneszánsz korban felvett témamegjelölésére utal, melynek jelentése: „télén is át kell engedni magunkat az élvezetnek”.

²² CSENGERI, i. m., 729.

²³ HORVÁTH JÁNOS, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 61.

²⁴ Uo., 60.

²⁵ Uo., 60–69.

Merényi Oszkár voltaképpen egyetért Horváthtal, bár ő nem az értékvilágok korrekcióját hangsúlyozza, hanem inkább a megidézett horatiusi világ idillikus elemeit. Természetesen a „[z]ord téli táj és derűs, meleg római emlék, észak fergetegei és a dél költői mámora, virágzó ifjúság és az idő könyörtelen múlása, az életellentétei érintkeznek egymással”, tehát a versbéli tér- és időbeli ellentétek léteznek. Ugyanakkor Merényi – igencsak közvetett bizonyítéokra építve – e költeményt a korai versek közé (az ifjúság idillikus világához) sorolta, s ez determinálta számára azt is, hogy a beszélő mindenképpen ifjú ember, „s mindez belső, átélt távlatot ad a versnek.”²⁶ Merényi ezen antropológiai alapról indítva látja úgy, hogy a verset feszítő ellentmondások alapvetően az ifjú költő érzelmi ingadozásaira épülnek. Érdeemes megjegyezni, hogy ez az értelmezés voltaképpen a horatiusi minta, az I. 9. carmen egyik régi értelmezési hagyományára megy vissza: ez úgy kívánta feloldani a költemény paradox és referencializálhatatlan idő- és térbeli viszonyait (ti. a szöveg önellentmondásos a tekintetben, hogy mikor és hol járunk éppen), hogy azt a beszélő érzelmi ingadozásával motiválta.²⁷

Szauder József némiképp más irányban gondolkozott. Virág Benedekről szóló nagy tanulmányában van egy rész, amikor a szerző Berzsenyi *Horáztát* – Erdélyi Jánoshoz hasonlóan – az I. 9. carmen szorosan vett parafrázisaként értelmezi. Itt Szauder némiképp ellentmond Horváth és Merényi megközelítéseinek, amennyiben nem annyira folytonosságot, mint inkább megszakíttóságot érzékel a két világ között. Azt a gesztust, mely az antik és magyar viszonyokat vil-

²⁶ MERÉNYI Oszkár, *Berzsenyi Dániel*, Bp., Akadémiai, 1966 (Irodalomtörténeti könyvtár, 19), 120.

²⁷ Erről a vitáról összefoglalólag lásd Lowell EDMUNDS, *From a Sabine Jar: Reading Horace, Odes 1.9*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1992, 93–110; BOLONYAI Gábor, *Évszakok, életkorok, pillanatok: A Carm. 1.9. értelmezéséhez = Horatius arcái*, szerk. HAJDU Péter, Bp., reciti, 2014, 57–76, itt: 59–61. Lásd még Carol Clemeau ESLEK, *Horace's Soracte Ode: Imagery and Perspective*, *The Classical World*, 62.8 (April 1969), 300–305; Leonard MOSKOVIT, *Horace's Soracte Ode as a Poetic Representation of an Experience*, *Studies in Philology*, 74(1977), April, 113–129; D. W. T. VESSEY, *From Mountain to Lovers' Tryst: Horace's Soracte Ode*, *The Journal of Roman Studies*, 75(1985), 26–38.; Carl P. E. SPRINGER, *Horace's Soracte Ode: Location, Dislocation, and the Reader*, *The Classical World*, 82 (1988), September–October, 1–9. A vers ki nem egyenlíthető ellentéteihez lásd még magyarul: DÉRI Balázs, *Ki volt Thaliarchus? (Horatius, Carm. 1. 9)*, *Ókor*, 2008, 4, 67–72.

lantja össze és játssza egybe a vers első soraiban („Zúg immár Boreász a’ Kemenes fölött [...] / Nézd a’ Ság’ tetejét hófuvatok fedik”), ő nem a sajátta fogadás és továbbértés hermeneutikai helyzetébe illeszti, hanem éppen ellenkezőleg, inkább az elkülönülést, az áthidalhatatlan távolságot érzékeli: „De a Kemenes és a Ság nem valami távolról megpillantott, kietlen hegy, ahol lakni nem lehet, a Kemenes és a Ság bensőséges emberi élet tere – nem kívülről és a távolról pillantja meg azt Berzsenyi [mint tette Horatius a Soractéval a mintaversben], hiszen benne él.”²⁸ Bár nem mondja, de Szauder ahhoz a nagy hatású 18. századi elképzeléshez közelíti Berzsenyi látásmódját, mely a letűnt antik világ elérhetetlenségét éppúgy vallotta, mint azt, hogy nem is lehet lemondani naiv költészeti minták tanulmányozásáról.²⁹ „Nincs ebben a versben kecsesség, báj, idill és bölcs intelem. A fürgetegnek zúgó zenéje valami belső, lelki tájról támadt föl, s a megrendült kedélyt nem csitítja el a tanulság.”³⁰

Voltaképpen Szauder nyomdokain haladt a vers további két elemzője, Bécsy Ágnes és Csetri Lajos, akik nagyjából egy időben és egymás munkáiról is tudva tették közzé értelmezéseiket. Bécsy Ágnes szövegek központú elemzése – a szerző többi Berzsenyi-értelmezéséhez hasonlóan – impozáns érveléssel bizonyítja állítását: Berzsenyi versében az ÉN és TE közötti hasadékba ékelődnek be Horatius bölcsességei, s mintegy éket vernek a kettő közé. Ezzel – állítja Bécsy – a költemény az önmegszólító verstípus³¹ egy bonyolult változatát hozza létre, a beszélő szubjektum nem egyszerűen objektíválja magát a második személyű megszólítással, de egy időbeli distanciát is megképez nyelvileg jelen és múlt, a bölcs tanácsok elhangzásának jelene és a tanácsok eredeti kontextusa között. Ilyenformán nem véletlen az sem, hogy miközben a vers nyilvánvaló utalást tesz az *Ad Thaliarcumra*,

²⁸ SZAUDER József, *Ilhetek és múzsák Virág és Berzsenyi között (Vázlat)* = Uő, *Az estve és az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 270–296, itt: 284.

²⁹ Sok szerzőt említhetnének Johann Gottfried Herdertől Friedrich Schlegelen át Wilhelm von Humboldtig, itt utalunk csak a legismertebb szövegre – melyre utóbb Bécsy Ágnes és Csetri Lajos is utalt – Friedrich Schiller nagy hatású értekezésére: Friedrich SCHILLER, *A naiv és szentimentális költészetről*, ford. PAPP Zoltán = Uő, *Művészet- és történetfilozófiai írások*, Bp., Atlantisz, 2005, 261–351.

³⁰ SZAUDER, *i. m.*, 284–285.

³¹ A problémához lásd a diskurzusalapító tanulmányt: NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, *ItK*, 1966, 5–6, 546–571.

annak kezdősorát csak a harmadik sorban hozza – mintha e késleltetéssel az időbeli távolságot növelné. Mindez Szauder elemzésével rokonítja e megközelítést: „a két világ között valóságos, megélt hitelű tartalmi azonosság *nem lehetséges*; de kifejeződik az is, hogy ennek ellenére, ezzel együtt a két világ *egyformán autonóm, egyenértékű, azonos rangú*.”³²

Horváth János, Merényi Oszkár, Szauder József és Bécsy Ágnes elemzéseinek közös vonása, hogy a horatiusi hagyományt adottnak veszik. Persze ez nem jelenti azt, hogy egyet is értenének egymással a tekintetben, hogy mi ez az adottság. Horváth egyértelműen a klasszikus tanítás, az életbölcesség újraszituálásában látja Berzsenyi teljesítményét (figyelmeztetvén arra is, hogy Berzsenyi átveszi az antik előd elégikus hangoltságát is); Merényi számára Horatius itt egyértelműen az idill világához kapcsolódik (ami azért is meglepő, mivel ő maga is figyelmeztet a versben feszülő ellentmondásokra, mégis úgy olvassa Horatiust és Berzsenyit, mint akik képesek mindenféle antagonizmuson felülemelkedni az irodalom idilli szférájában); Szauder és Bécsy olvasatai e tekintetben Horváthot követik, bár nálánál jobban kiemelik a vers retorikájának a tanítást elbizonytalanító mozzanatait, s ezt olyannyira erősnek érzik, hogy bár már Horatius világában is megjelenik ez a bizonytalanság, mégis szakítást feltételeznek régi és új, antik és modern között. Bécsy Ágnes esetében e szemléletet az is motiválta, hogy ő szembeállít egymással egy erudícióra építő „iskolás klasszicizmust”, mely klasszikus »közhelyek« szabályok szerinti megverselését” jelenti,³³ és Berzsenyi művészetét, mely mintegy megszüntetve megőrzi e hagyományt, amikor a klasszikus paradigmát annak eszközeként használja fel, „hogy a személyes valóság pólusai között az ideális harmónia lehetőségét megszólaltathassa, és arra, hogy úgy szólaltassa meg, mint a valóságban immár el nem érhető, realizálhatatlan eszményt.”³⁴ Mindezzel Bécsy egy sajátos törést is fel-

³² BÉCSY Ágnes, *Horác* = Uő, „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”: *Berzsenyi-versek elemzése*, Bp., Korona, 1998² (Műértelmezések), 51–64, itt: 59. (Az elemzés első kiadása: Uő, „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”: *Berzsenyi-versek elemzése, értelmezése*, Bp., Tankönyvkiadó, 1985 [Műelemzések kiskönyvtára], 30–50. – A továbbiakban a második kiadást idézem.)

³³ BÉCSY, *i. m.*, 52.

³⁴ *Uo.*, 53.

tételez Horatius értelmezésében: az iskolai klasszicizmus követői Horatius művészetét etikai közhelytárnak használták, míg a náluknál modernebb Berzsenyi épp e hagyomány ellenében veti el, hogy a horatiusi életbölcsségek saját világán belül működhethének. Berzsenyi illetéknéppen nem Horatiust értelmezi, hanem egy Horatius-hagyományhoz viszonyul versében, méghozzá e hagyomány modern kritikájának szellemében. Csetri Lajos volt az, aki Berzsenyi-könyvében figyelmeztetett arra, hogy Berzsenyi nem feltétlenül csak egy Horatius-értelmezéshez viszonyult, hanem esetleg magához Horatiushoz is:

Fenntartásom csak azzal a felfogással szemben van, mely a vers és a forrásul szolgáló néhány vers „életbölcsségét” azonosítja az antik, a pogány életöröm képviselőjének, Horatiusnak az életfilozófiájával és a keresztyén kor költőjének, Berzsenyinek ez életfilozófia „befogadására” vagy egyáltalában a hozzá való viszonyulásra nem hagy más lehetőséget, mint a fájó, ha úgy tetszik, a schilleri értelemben vett „szentimentális” nosztalgiát. Különösen, ha az antik költő bölcsségét az „aurea mediocritással” azonosítják, és az ehhez vonzó Berzsenyit hol erre képtelennek, hol e felfogás és életvitele következetes hívének, megvalósítójának tekintik.³⁵

Csetri kritikája – bár neveket nem említ – voltaképpen a Horátz körüli vitának mind a két irányát elveti: Berzsenyit sem az antik bölcsségek követőjének, sem meghaladójának nem gondolja. Úgy véli, ez ügyben talán a kérdésfelvetés siklott félre. Szerinte ugyanis az arany középszer már az antik hagyományban is kétféle értelmezésben létezett: egyfelől a sztoikus bölcsségen belül, mely az *apatheia* etikai koncepciójával összekapcsolva az egyéni önkorlátozás eszményét látta benne, másfelől a sztoikus bölcsség és az epikureista alapú hedonizmus közötti egyensúlykeresés értelmében. Utóbbi értelmezés magától értetődően tartalmazza mind a két irány kritikáját, szélsőségesnek láttatva mind a sztoikus, mind az epikureus álláspontot, az egyiket életidegen, rideg, elembertelenítő hatása miatt, a másikat önzőség és a társadalomra gyakorolt káros hatása nyomán. Amire itt Csetri figyelmeztet, az a Horatius-értés egyik fontos, visszatérő kérdése: vajon tisztázható-e egyáltalán az etikai mondanivaló mibenléte, van-e

³⁵ CSETRI, *i. m.*, 190.

Horatiusnak határozott álláspontja – vagy költészetének lényegi eleme volna bizonyos maximák eleve kérdésként (s nem válaszként) való felvetése.³⁶

Horatius esetében az okoz némi zavart az utókorban, hogy hol a sztoicizmus elkötelezett híveként tűnik fel, hol pedig az epikureus életöröm apostolaként, s ilyenformán a szélsőségek közötti egyensúly etikai normáját többféle értelemben is alkalmazza. Ez pedig Horatiust már eredendően modern költővé teszi. Nem véletlen, hogy Friedrich Schiller leírásában ő afféle alapító atya a szentimentális iránynak:

Ahogy a természet kezdett fokozatosan eltűnni az emberi életből mint *tapasztalat* és mint (cselekvő és érző) *alany*, úgy látjuk megjelenni a költők világában mint *eszmét* és mint *tárgyat*. [...] Horatius, egy nagy kultúrájú és romlott korszak költője, Tiburjában a nyugodt boldogságot dicsőíti, s őt nevezhetnénk e szentimentális költészeti mód igazi megalapítójának, melynek mindmáig felül nem múlt mintája is egyben.³⁷

Schiller ugyan nem mondja – mert talán mondani sem kell –, hogy Horatius alkotója és formálója a szentimentális költészet mindhárom nagy irányának vagy hangnemének, azaz a satirikus, elégikus és idilli hangoknak. Amikor Horváth elégikus hangot hall ki a versből, akkor ehhez a hagyományhoz kapcsolja azt. Merényi Berzsenyi-képe is voltaképpen ezek szétszalazására épül (esetünkben éppen az idill hangját azonosította egy verscsoportban, bár – véleményünk szerint – tévesen). Ennek nyomán Csetri elveti Szauder és Bécsy megközelítését, mely megtartotta ugyan a naiv és szentimentális világ különbségtételét, ám Horatiust és Berzsenyit az oppozíció két különböző partjára állította. Ehhez képest viszont egészen váratlan, hogy Csetri, aki pedig többször is jelzi az életrajzi megközelítés korlátait, mégis egy alapvetően pszichológáló magyarázatot kínál a vers értelmezé-

³⁶ Ehhez lásd a kiváló tanulmánykötet írásait szakirodalmi referenciákkal: HAJDU Péter: *Veszélyes-e a boldogság?* (Carm. II.3) = *Horatius arcái*, i. m., 97–110; KOZÁK Dániel, *Arany középszer és Augustus a II.10. órában* = *Uo.*, 111–130, itt: 113–114. Az I.9. carmen esetében: BOLONYAI, i. m., 68. Ennek poétikai következményeiről, hogy miként mutatja be Horatius „kivételes egyértelműséggel [...] a többértelműséget” lásd FERENCZI Attila, *Kettős beszéd*: (Carm. IV.1) = *Uo.*, 159–174. Az idézet: 162.

³⁷ SCHILLER, i. m., 279–280. Az összefüggésre Csetri is felhívta a figyelmet: CSETRI, i. m., 191.

sére, s az ifjú Berzsenyi apai háztól való menekülésének „nagyobb rossza” (?) és korai házassága „kisebb rossza” (???) között lavírozó költő útjának felvillantása utána a következőképpen adja meg a költemény pszichológiai kereteit:

Így a tárgyalt vers életfilozófiája lehetett vonzó a temperamentuma, az elfojtott életvágya számára, de saját életfilozófiája, alapjában véve kötelességetikai tartása ennek ellenállott, s így valószínű, hogy nemcsak a horatiusi életfilozófiában rejlő belső ellentmondásos összefüggés az epikureizmus és a mulandóság törvénye között járult hozzá a kis vers remekművé válásához, hanem az is, hogy ez az egész életbölcesség olyan kiáltó ellentétben volt Berzsenyi saját belenevelt és egyéni életútján csak elmélyített kötelességetikai normáival, hogy a kettő egyszeri viszonyulásából (a vers mikrovilágában) csak az ellentétes elektromos pólusok közötti rendkívül nagy feszültséget levezető zseniális kisülés következhetett be.³⁸

Voltaképpen Csetri, miután eszmetörténeti érvekkel bírálta a Szauder kezdeményezte értelmezési irányt, e ponton maga is csatlakozik hozzá. A fentebbi idézet ugyanis rokon Bécsynek az iskolás klasszicizmust az igazi költészettel szembeállító elképzelésével, csak itt nem Horatius bölcsessége áll szemben a modernitással, hanem e bölcsesség (a maga komplexitásával) egy egyéni tapasztalati világgal.

* * *

A Horatius-helyeket kutató Berzsenyi-olvasó mindig nehéz helyzetben van. Ha csak pár percig beszélgetünk egy Horatiust jól ismerő klasszika-filológussal, kollégánk rögtön sorolni tudja a helyeket, melyeket a Berzsenyi-kutatók nem vettek észre. A következő táblázatban a *Horáitz* kapcsán már azonosított *locusokat* mutatom meg; ezek esetében többé-kevésbé hihetőnek látszik a közvetlen intertextuális kapcsolódás.

³⁸ CSETRI, *i. m.*, 192.

Zúg immár Boreász a' Kemenes fölött.	nunc mare, nunc siluae Threicio Aquilone sonant. (<i>Epódoszok</i> , 13, 2-3) ³⁹
Nézd a' Ság' tetejét hófuvatok fedik	Vides, ut alta stet nive candidum Soracte, (Ódák, I, 9, 1) ⁴⁰
Gerjeszd a' szenelőt, tölts poharadba bort	Dissolve frigus ligna super foco Large reponens atque benignius Deprome quadrimum Sabina, Thaliarche, merum diota. (Ódák, I, 9, 6-8) ⁴¹
Villogjon fejedem balzamosos kenet	Nunc et Achaemenio Perfundi nardo iuvat. (<i>Ep.</i> 13.8-9.) ⁴²
Használd a' napokat	Carpe diem! (Ódák, I, 11, 8) ⁴³
's a' szerelem' szelíd Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod' Boldog csillaga tündököl.	nec dulcis amores Sperne, puer, neque tu choreas, Donec virenti canities abest Morosa. (Ódák, I, 9, 15-18) ⁴⁴
Holnappal ne törődj, messze ne álmodozz.	Quid sit futurum cras, fuge quaerere[!] (Ódák, I, 9,13) ⁴⁵
Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül	Dum loquimur, fugerit invida Aetas. (Ódák, I, 11, 7-8) ⁴⁶

³⁹ „Harsog a thrák Aquilo / Erdőn s tengeren át.” Bede Anna ford. V. ö. HORATIUS 1961, 347.

⁴⁰ „Látod, hogy áll mély hóban a csillogó / Soracte?” Bede Anna ford. *Uo.*, 75.

⁴¹ „Enyhítsd telünket, tégy fahasábokat / a tűzre jócskán! Hozd ide kétfülű / kancsód, s meríts most bőkezűbben, / ó, Thaliachus, öreg borodból!” *Uo.*

⁴² „Hajadra tölts illatozó olajat”. *Uo.*, 347.

⁴³ Itt nem adunk meg műfordítást, olyannyira közismert a fordulat.

⁴⁴ „s a táncot és édes szerelmet / meg ne tagadd fiatal-magadtól, // míg friss erődtől távol a zsémbelő vénség.” *Uo.*, 75.

⁴⁵ „Holnap mi lesz majd? azt ne kutasd!” *Uo.*

⁴⁶ „Amíg szánkon a szó, már tovatúnt a nap[.]” Trencsényi-Waldapfel Imre ford. *Uo.*, 79.

A Berzsenyi-vers tehát legalább három Horatius-költeménnyel mutat szoros intertextuális kapcsolatot: két szöveghely a 13. epodoszszal (*Ad Amicos*), kettő az I. 11. carmenel (*Ad Leuconoen*) és négy a már többször is emlegetett I. 9. carmenel (*Ad Thaliarchum*). A késő 18. században és a korai 19. században – mint már volt róla szó – Horatius életműve az iskolai oktatás szerves része, bármely felekezet oktatási anyagait vizsgáljuk alsóbb vagy felsőbb szintjein az oktatásnak. Mindazonáltal talán nem is kell sokat spekulálnunk azon, hogy a korban milyen szövegismeret várható el egy költőtől vagy olvasótól, mivel a sorok, melyeket Berzsenyi idézett, Horatius messze legismertebb sorai, melyeket évszázadok óta ismétелgetnek közhelyekként, mind a mai napig. (Jelen sorok szerzője is tanult a középiskolában az *Ad Thaliarchum*-ról és az *Ad Leuconoen*-ről.) Ráadásul az *Ad Thaliarchum* és az *Ad Amicos* egymás közeli rokonai a latin hagyományban: az egyik pusztá idézése mintegy magától értetődően idézi fel a másikat. A kérdés továbbra is az, hogy mit is jelent Horatius idézése Berzsenyi költészetében. Vajon miként érthető meg a vers címe? Berzsenyi idézi és kivonatolja Horatiust? Vagy Berzsenyin keresztül maga Horatius szól hozzánk? Vagy Berzsenyi épp Horatius távolságát konstatálja?

Ebben az esetben többféle értelemben beszélhetünk Horatius-imitációról.

Először is lehetséges, hogy Erdélyinek igaza volt, s ez a költemény „egészen az, mit Horác Thaliarchushoz irt”. Ebben az értelmezésben Berzsenyi valami olyasmit művelt, amit a szakirodalom legtöbbször az „iskolás klasszicizmus” címkével látott el. (Például Bécsy Ágnes is használja e kifejezést, bár ő éppen azt körvonalazza általa, hogy Berzsenyi költészete *nem* ebbe a kategóriába tartozik.) Persze az már más kérdés, hogy az imitációs gyakorlatok valóban elintézhetőek-e annyival, hogy az iskolában tanult versek kliséit a költők gépiesen újramondták. Magam úgy gondolom, hogy Erdélyinek nem volt igaza, s nemcsak Berzsenyi esetében tévedett: bár az egyes költők képességében és teljesítményében komoly különbségek mutathatók ki, úgy sejttem, hogy a költészetnek egy igen széles körben elterjedt hagyománya nem annyira imitációs volta miatt szorult háttérbe, mint inkább azért, mert azok a reprezentatív társadalmi alkalmak, melyek-re az e technikával dolgozó költők termelték szövegeiket, átalakultak,

s az új társadalmi gyakorlatok új költészeti formákat hívtak életre. E kérdés messzire vezetne.⁴⁷

Nézzük inkább az imitáció kérdését egy másik szempontból – ez a második megközelítési lehetőség. Berzsenyi nem egyszerűen lefordított egy ódát vagy összeillesztett két-három jól ismert költeményt, de új kontextust is rendelt melléjük. A hűvös mitológiai szél, a Boreas (mely az északi szelek görög istenéről kapta nevét) magyar hegy, a Kemenes felett süvít, a Róma melletti Soracte helyére pedig a hófödte Ság került. A költő, aki ebben a versben megszólal, nem Horatius, s ez a második strófában – hogy félreértés ne essék – még ki is van mondva: „Halljad, Flaccus’ arany lantja mit énekel”. Horatius lantját halljuk tehát, s ezek után a költemény termékeny (elgondolkodtató) vonása, hogy bizonytalan marad, vajon a következő bölcsességeket (melyek nyilvánvalóan Horatius-idézetek) maga a latin költő mondja, vagy valaki, aki éppen beszél, idézi azokat. Az imitáció egyik sajátossága, hogy folyamatosan lehetséges világokat alkot meg, s illetéknéppen fikció és valóság végérvényesen összekeveredik. Az első sorokban a mitológiai szelek süvítenek el georeferálható helyek felett, s itt Horatius irodalmi világa gabalyodik össze a magyar költő világával. Mindez azt is jelenti, hogy a világ neoklasszicista átlényegítése (melyre Horváth János is utalt elemzésében) nem csupán egymás mellé helyezi és átmozgatja a fikcionalitás határait, de abban a pillanatban, ahogy a költői hang megszólal (Flaccus és Berzsenyi), már nem is igazán tisztázhatóak e határok.

Az imitációban illetéknéppen a másik hangját lehet átsajátítani: idézés, értelmezés és a világnak a másik hangján történő percipiálása együtt járnak. Talán nem is csak azért választotta hát Berzsenyi legfontosabb intertextusának az I. 9. carment, mert ez az egyik legismertebb Horatius-költemény, hanem azért is, mivel ez a költemény éppen ugyanezt a műveletet hajta végre: átsajátít egy másik költőt. Ismeretes ugyanis, hogy az *Ad Thaliarchum* nemcsak verstani értelemben imitálja Alkaiosz költészetét, hanem híres felütése („Vides, ut alta stet nive candidum / Soracte”) éppenséggel idézet a görög elődtől. Ilyenformán már maga a Horatius-költemény is az imitációval küzd (sokan

⁴⁷ Ehhez a kérdéshez lásd hamarosan megjelenő könyvem rendi költészettel foglalkozó fejezeteit: VADERNA GÁBOR, *A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., Universitas, 2017.

ezzel hozzák összefüggésbe a már emlegetett paradox tér- és időszerkezetet):⁴⁸ Horatius újraírta a görög előd sorait, s áthelyezte annak elemeit római kontextusba, miként Berzsenyi újraírta Horatiust, magyar környezetbe illesztvén forrása bizonyos elemeit. Ráadásul, miként az I. 9. carmen esetében is történt, az élet apró örömei abból a térből is kivezetnek, melyet a költemények saját térként, ha homályosan is, de körvonalaztak. Horatiusnál a szabin kancsóba töltött négyéves bor (mely „egyszerre fizikai és metafizikai” tárgy),⁴⁹ Berzsenyinéél a „balzamomos kenet / Mellyet Bengala’ napja főz” vezet ki a vers teréből. Ráadásul, mint már utaltam rá korábban, Bengália nem egyszerűen egyfajta hedonista életmód lenyomata a versben (ugyan ki jutott ekkoriban „bengáliai balzsamokhoz” a Magyar Királyságban?), inkább a távolság egy olyasféle kiterjesztése, mely még a horatiusi gesztusnál is merészebben lépteti ki az élvezetek távlatait a költemény által körvonalazott valóságból. Ily módon a „bengáliai balzsam” a másságnak egy újabb (aligha elérhető) szintjét hozza a versbe. Az élvezetekre való ráutaltság s annak képi visszavonása persze része lehet egy olyan költői játéknak is, mely egyszerre veszi komolyan a megfogalmazott tanácsokat (mint etikai maximákat), s egyszerre figyelmeztet arra, hogy aligha lehet maradéktalanul megfelelni az összes olyan elvnek, melyet megfogalmaztunk.⁵⁰

Harmadik megközelítésünk innen indulhat: nehezen hihetőek azok az etikai megfontolások, melyek Horatius költeményeiből érkeztek. Érdemes hitelt adnunk többek (elsősorban Szauder és Bécsy) feltételezésének, mely szerint Horatius és Berzsenyi világa között nemcsak folytonosság, de törések is megfigyelhetőek. Az I. 9. carmen a fiatalság örömeit a megöszült ember rigolyáival helyezi szembe („Donec virenti canities abest / Morosa”); Berzsenyinéél nyoma sincs ennek az ellentétnek, csak annyit tudunk meg, hogy a címzett fiatal („míg fiatal korod’ / Boldog csillaga tündököl”), de az idős kor fenyegetése

⁴⁸ Lásd például Laurence CATLOW, *Fact, Imagination, and Memory in Horace: 'Odes' 1.9, Greece & Rome*, 23.1 (1976), April, 74–81, itt: 76. A kora-császárkori latin költészet intertextualitásának összetettségét leírja: Lowell EDMUNDS, *Intertextuality and the Reading of Roman Poetry*, Baltimore–London, The Johns Hopkins UP, 2001.

⁴⁹ MOSKOVIT, *I. m.*, 122.

⁵⁰ Horatius verse kapcsán hasonló következtetésre jut (a dekonstrukció felől érvelve): EDMUNDS, *From a Sabine Jar*, i. m., 122.

leginkább csak a meteorológiai körülmények figyelmeztető jeleiben vannak jelen („Zúg immár Boreász a’ Kemenes fölött. / Zordon fergetegek rejtik el a’ napot. / Nézd a’ Ság’ tetejét hófuvatok fedik, / ’S minden bús teletésre dőlt.”), azaz a múlandóság távlata lengi be a költeményt. Talán fontosabb itt, hogy Horatius hangja – mint arra Bécsy Ágnes figyelmeztetett – a tisztázatlan korú beszélő és a fiatal megszólított közötti hasadékba hatol be. Az olvasó felismeri a Thaliarchusnak adott tanácsokat, de az nincs előre eldöntve, hogy ezáltal ő maga Thaliarchusszá válhat-e, hogy ugyanazt jelentik-e ezek a tanácsok a Soracte és a Kemenes alatt. Berzsenyi háttérbe tolja a fiatal-idős ellentétét a költeményből (legalábbis „a rigolyás idősek” nem jelennek meg),⁵¹ ám egy másik ellentétet hoz helyette. „Vides [...] Soracte” – így Horatius; „Nézd a’ Ság tetejét” – mondja Berzsenyi. Ám Berzsenyi nemcsak a látványra reflektál, hanem a látást szembeállítja az érzékelés egyéb módozataival. Sőt, magát Horatiust is másképp fogadjuk be: „Halljad, Flaccusz’ arany lantja mit énekel”, s a továbbiakban különböző érzékszervi befogadási módokat von be (az ízeletést és a tapintást). Számára nem pusztán az idő pusztítja el az ifjúság örömeit (természetesen az is, de nemcsak az), hanem az érzékelés különböző módozatai közötti nehezen áthidalható különbségek is elvezetnek a tanács („Használd a’ napokat”) költői elbizonytalanításához.⁵² Persze – jegyezzük meg ismét – Horatius tanácsa már eleve tartalmazott egy csipet iróniát a Berzsenyitől is idézett I. 11. carmenben: „Dum loquimur, fugerit invida / Aetas”. Azaz: élvezd a jelen örömeit, mivel az idő repül (tovatúnik a nap)– ám közben a hallgató (itt: Leuconoe) arra pocskolja a drága időt, hogy a költő időtlen tanácsait hallgatja arról, semmi mással ne is törődjék, csak az élet örömeivel. Az I. 9. carmen esetében hasonló játékoságra lehetünk figyelmesek, s igaza lehet Bolonyai Gábornak, az időviszonyok bonyolítása arra is szolgálhat, hogy

⁵¹ A Horatius-vers ellentéteit felsorolja: DÉRI, I. m., 68.

⁵² Persze éppen a mintául szolgáló I.9. carmenben ez nem jellemző, Horatiustól amúgy nem volt idegen az érzékelés különböző módozatainak összejátszása, így ez is lehetne akár horatiusi imitáció. Lásd Jürgen Paul SCHWINDT, *Zeiten und Räume in augusteischer Dichtung = La représentation du temps dans la poésie augustéenne: Zur Poetik der Zeit in augusteischer Dichtung: Internationales Kolloquium der Forschergruppe „La poésie augustéenne”*, szerk. Jürgen Paul SCHWINDT, Heidelberg, Winter, 2005, 1–18.

felhívja a figyelmet a tényre: ez a bizonyos pillanat „újból és újból megismételhető”.⁵³

A Berzsenyi-szöveg zárlatára Horváth János külön felhívta a figyelmet: „»Záradéka« ugyan a »nyitottak« közé tartozik (minőket dalaiban is láttunk), de azzal a gondolattal hagyja nyitva, amellyel intonált. Így áll elő az a sajátságos circulus, mely folyvást arra készlet, hogy ha elolvastuk, újra hozzáfekdjünk.”⁵⁴ Ez a nyitottság, önmagába való visszatérés akár a Bolonyai emlegette ismétlődő pillanattal is analóg lehet: miként a pillanatot újra meg újra revelációval fogadjuk, úgy magát a pillanat átélését szorgalmazó költeményt is újra meg újra elolvassuk. Csetri Lajos a zárlattal kapcsolatban Horváth e helyét idézi szó szerint és egyetértőleg, Bécsy Ágnes pedig a nyitottságot (önmagába visszatérést) inkább befejezetlenségként érti (s ezzel, ha nem is veti el, háttérbe szorítja, hogy a költemény állandó újraértésre szólítana fel). Ő az egyetlen, aki nemcsak általában a befejezéssel (a hirtelen elrepülő idővel) foglalkozik, hanem szentel néhány szót a záró kettős hasonlatnak is:

Nem egy tagból áll, ezzel mintha felsoroló lendületet venne, de a második tagon furcsán elakad: a nyíl és a patak végtelen képzetű távolsága, éles hangzásellentéte, az utóbbi – verszáró szó! – veláris színezete és e lágy hangzás ellen ható kemény zárhangjai, kopogó szétaprózása: inkább folytathatatlan, mintsem kerek és befejezetté tesz a hasonlatot. A zárlat ilyenformán „nyitott”, töredékszerű marad, s e kifejező csonkaság visszamatat a versbe: ahhoz, hogy teljessé, lezárta tegyük a művet, szüntelenül „újra kell olvasnunk”; a vég a kezdethez vezet vissza, az ÉN mulandósággal telített világához.⁵⁵

Horváth és Bécsy megközelítésében a vers keretezésére vonatkozó megállapítás jogos: Berzsenyi bizonyos értelemben valóban a mulandósághoz tér vissza. Kérdés ugyanakkor, hogy ez a befejezetlenség vagy nyitottság valóban a kiindulópont felé tér-e vissza, azaz mire elérünk az utolsó sorokhoz, a mulandóság árnyai már egészen más-képp vetnek árnyékot, mint a nyitány egyszerre konkrét és általános soraiban. Hiszen a vers elején a közelítő tételre már eleve a Horatius

⁵³ BOLONYAI, *i. m.*, 73.

⁵⁴ HORVÁTH, *i. m.*, 60.

⁵⁵ BÉCSY, *i. m.*, 62.

szavainak magyar viszonyokra való adaptálásával figyelmeztetett minket a beszélő, ám Horatius tanácsa („Használd a’ napokat”) direkt idézetként csak később jelenik meg. Az utolsó szakasz kettős hasonlata tehát már ebbe a kettős perspektívába illeszkedik: Horatius világába, belülről és kívülről nézve. Hiszen „Flaccusz’ arany lantja”-nak megszólaltatása nemhogy közelítené e világot a latin elődéhez, de inkább távolítja tőle, amennyiben – szemben az első szakasz antik mitológiát és magyar geográfiát összeillesztő technikájával – itt hoz létre olyan distanciát antikvítás és modern kor között, melynek áthidalása legalábbis komoly feladat.

Bécsy Ágnes érzékeli ugyan, hogy az idő gyorsaságát kifejező kettős hasonlat feszült, ám én nem hinném, hogy pusztán a szavak hangrendjéből magyarázni lehetne ezt, s azt sem gondolom, hogy itt egy félbe maradt felsorolással volna dolgunk. Amennyiben nemcsak az antikvítás hagyományához való kettős közelítés felől próbáljuk megérteni a képet (melynek az első fele – „Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül” – éppenséggel ismét idézet, ráadásul megint jól ismert közhely), hanem tekintetbe vesszük a világ érzékelésének perceptuális szétbomlását (melyről fentebb volt szó), e kettős trópus voltaképpen a világ befogadásának különböző módozataira, pontosabban a közöttük lévő kibékíthetetlen különbségekre irányítja a figyelmet. Az idő gyorsan repül, mint a nyíl, s az idő gyorsan repül, mint a patak. A hasonlat két fele külön-külön hibátlan, de együtt mégis van benne valami visszás. E zeugma belső feszültségét az adja, hogy a nyíl és a zuhogó patak egyaránt gyors, de másként. A nyíl az időbeli kiterjedés nélküli pillanat gyorsaságával száll (a pillanattal, melyet el kellene kapnia a megszólítottak) – a zuhogó patak gyorsasága ellenben állandó és folyamatos (ami pedig a boldogság folyamatos lehetőségével kecsegtet); a nyíl röptét szinte alig látjuk, olyan gyors, s hatását csak az okozott károk felmérésekor értjük meg – a patakot ellenben mindig látjuk, mindig figyelmeztet az idő múlására, nem rombol, csak jelez valamit; a nyíl röpte nem (vagy alig) hallatszik – a patak zuhogása ellenben harsány és hangos. A verszárlat ereje ilyenformán abban rejlik, hogy retorikai úton teszi nyilvánvalóvá a *termékeny pillanat* elmaradását. Értelmezésemben e zárlat két dologra utal. Egyfelől ismét rámutat az érzéki örömök és a világ perceptuális befogadhatósága közötti, feszültséggel teli viszonyra. Másfelől az érzékelés komplexi-

tása összekapcsolódik az imitáció komplexitásával, s nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a felidézett etikai maxima („Használd a’ napokat”) ilyen körülmények között még komolyan vehető-e egyáltalán. Az az érzéki észlelés, melyre a vers is felszólít (balzsam stb.), magát az imitációt kezdi ki (problémaként jelentkezik, hogy miként is érzékelünk), s ilyenformán az érzéki észlelésre buzdító epikureus tanácsot („Használd a’ napokat”) teszi zárójelbe.

A fentiek után szinte természetes, hogy Horatius maga is élt a zeugma retorikai eszközével.⁵⁶ Ha a zeugma is Horatiusból jön, akkor Berzsenyi egy olyan eszközzel beszél el imitációs kudarcait, melyet imitált forrásától tanult. Borzsák István írja, hogy Berzsenyi „Horatiusból nem fordított, mint elődei, hanem ennél többet tett: a horatiusi lényegét szóaltatta meg a kettejük közt meglévő *harmonia praestabilita* alapján.”⁵⁷ E pontos diagnózishoz annyit tennék hozzá, hogy Berzsenyi egyszerre volt hű és hűtlen követője Horatiusnak, s azt, hogy miként is fejezze ki bizonytalanságát, természetesen – ugyan kitől más-tól? – éppen Horatiustól tanulta.

⁵⁶ Lásd például E. H. ALTON, *The Zeugma in Horace Epode XV*, *The Classical Review*, 19(1905), May, 215–217.

⁵⁷ BORZSÁK, *i. m.*, 134.